

КАРА-ВАСИЛЬЄВА

Тетяна Валеріївна — академік НАМ України, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ЗАГРОЗИ, ВТРАТИ, ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 22 серпня 2025 року

Повномасштабна російська воєнна агресія не лише завдала непоправних людських втрат, а й спричинила руйнівні наслідки для національної культурно-мистецької спадщини України. У доповіді йдеться про роботу фахівців Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України з дослідження, вивчення, фіксації і систематизації втрачених або частково зруйнованих нерухомих пам'яток культури (архітектурних споруд різного призначення у синтезі з творами монументального й образотворчого мистецтва), а також творів декоративного мистецтва в музейних колекціях України.

Шановний пане президенте!

Високоповажні члени Президії, присутні!

Протягом століть український народ виборював право на становлення і збереження своєї національної ідентичності, власної культури. Чимало українських культурних пам'яток мають світове значення і входять до переліку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Втім, у нинішній ситуації, коли РФ без оголошення війни 24 лютого 2022 р. напала на суверенну Українську державу, видатні пам'ятки нашої культурної спадщини опинилися під загрозою знищення.

За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, станом на 21 липня 2025 р. в Україні внаслідок російських обстрілів пошкоджено 1528 пам'яток культурної спадщини, з них 139 — національного значення, 1184 — місцевого, 96 — щойно виявлених. Зокрема, в Харківській області постраждало 329 пам'яток культурної спадщини, в Херсонській — 279, в Донецькій — 169, в Одеській — 159, у Київській області та в Києві — 100, у Чернігівській — 65. Особливо складним є становище в регіонах, де велися активні бойові дії.

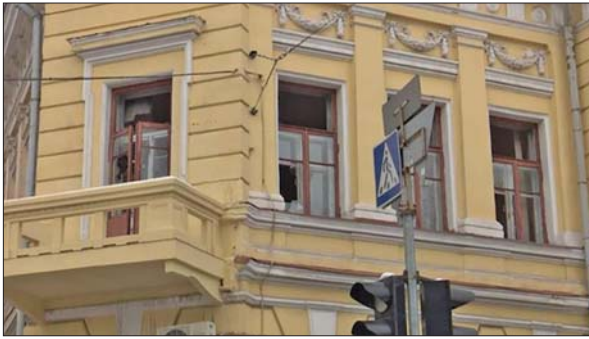

Фото 1. Харківський художній музей (арх. О. Бекетов) після російського обстрілу 7 березня 2022 р.

Фото 2. Вітраж «Муза архітектури» в Будинку вчених у Харкові, розбитий під час російського обстрілу 7 березня 2022 р.

Фото 3. Головний корпус Харківської державної академії дизайну і мистецтв (арх. К. Жуков); постраждав після російського обстрілу 1 березня 2025 р.

Серйозно постраждав Харків — місто студентства, науки і промисловості, де зосереджено чимало визначних пам'яток української культури, принципово важливих для її історії. Після невдалої спроби захопити столицю Слобожанщини ворог вдався до страшного терору, ледь не вщент розстроївши район Північної Салтівки, а вже 7 березня 2022 р. обстріляв середмістя Харкова. В результаті чималих пошкоджень зазнали обидва корпуси Харківського художнього музею, Будинок вчених, що знаходиться навпроти на вул. Мироносицькій. Обидві культурно-мистецькі установи було побудовано за проектами видатного харківського зодчого Олексія Бекетова, чимало архітектурних творів якого, зведених на межі XIX і XX ст., є сьогодні пам'ятками архітектури.

Після цього артилерійського обстрілу в обох корпусах Харківського художнього музею повилітали вікна, було пошкоджено стелю, порушено температурний режим, що дуже небезпечно для зберігання картин (фото 1).

У Будинку вчених на стелі, де розташоване живописне панно високої художньої цінності роботи Миколи Уварова, з'явилися тріщини. Крім того, впав і розбився вітраж (фото 2).

Не минуло й тижня, як 13 березня 2022 р. ворожа ракета розірвалася неподалік будівлі Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка, так само архітектурної пам'ятки авторства Олексія Бекетова. Повилітали двері, вікна, зруйновано вітраж усередині та систему опалення, через що будівля не обігривається, осипається стеля. Постраждала від цього обстрілу і розташована поблизу місцева синагога — одна з найбільших в Україні.

Зазнала пошкоджень рідкісна пам'ятка архітектури в стилі українського модерну — головний корпус Харківської державної академії дизайну і мистецтв на вул. Мистецтв, 8, або ж «теремок», як з любов'ю називають харків'яни цей старий корпус академії (фото 3). З боку двору від вибухової хвилі повилітали вікна, було зруйновано вітражі.

Загалом архітектура Харкова досить багата на різні стильові напрями. Тут широко представлено еклектику, історизм у різноманіт-

Фото 4. Палац культури «Залізничник» у Харкові (арх. О. Дмитрієв) до і після російського обстрілу 18 серпня 2022 р.

Фото 5. Будівля Держпрому в Харкові до і після російського обстрілу 28 жовтня 2024 р.

них проявах, модерн, конструктивізм. Можна впевнено сказати, що Харків — це найбільш конструктивістське місто в Україні. Проте шедеври конструктивістського зодчества в місті зазнали значних руйнувань.

Так, вночі 18 серпня 2022 р. було обстріляно палац культури «Залізничник», зведений у 1927—1930 рр. за проектом архітектора Олександра Дмитрієва (фото 4). Тут знаходилася фреска роботи Євгена Лансере, чия творчість, як і його сестри Зінаїди Серебрякової, у 1920-х роках була тісно пов'язана з Харковом.

28 жовтня 2024 р. російські авіабомби влучили у самісінський центр міста — у площу Свободи, неподалік від перлини конструктивістської архітектури Харкова — будівлі Держпрому. Було пошкоджено дерев'яні рами, вибито вікна і, що найгірше, зруйновано частину конструкції самої будівлі (фото 5).

7 травня 2022 р. під російськими обстрілами опинився Літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди в с. Сковородинівка неподалік від Харкова, де видатний український поет і філософ XVIII ст. провів останні роки життя і був похований. Садибу було повністю зруйновано. Щоправда, співробітники музею встигли винести найбільш цінні експонати. І тепер, залишаючись у руїнах, ця культурно-мистецька інституція не в змозі виконувати свою просвітницьку і туристичну функцію (фото 6).

2 березня 2022 р. в результаті масованих артилерійських обстрілів значних пошкоджень зазнали одразу три храми в середмісті Харкова — Свято-Успенський собор, храм Жон-Мироносиць та університетська Свято-Антоніївська церква. У Свято-Успенському соборі, який є пам'яткою архітектури XVIII ст., після

Фото 6. Літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди під Харковом після російського обстрілу 7 травня 2022 р.

Фото 7. Свято-Успенський собор у Харкові (XVIII ст.) після російського обстрілу 2 березня 2022 р.

влучання снаряду вибито вікна, попадали й побилися цінні ікони, пошкоджено вітражі, церковне начиння (фото 7).

20 липня 2022 р. російські окупанти обстріляли Київський район Харкова, знищивши розташовану там мечеть харківської мусульманської громади. 26 березня 2022 р. вони обстріляли й пошкодили Монумент Голокосту в Дробиському яру на околиці Харкова, де німецькі фашисти розстрілювали місцевих євреїв.

Однак Харків продовжує боротися, а представники творчих спеціальностей тримають його мистецький фронт. Події цієї війни фіксує у своїй творчості голова Харківської обласної

організації Національної спілки художників України Віктор Ковтун. Нікуди не виїжджаючи, залишаючись у постійно обстрілюваному місті, невтомно працюючи в майстерні з вибитими шибками, документуючи у своїх живописних творах злочинські дії ворога, він став прикладом для багатьох харківських митців. У Харківському художньому музеї було організовано виставку творів Віктора Ковтуна воєнного часу під назвою «Там, де ми є».

13 квітня 2025 р., на релігійне свято Чистий четвер, коли віряни поверталися додому з церкви, Росія вдарила ракетами по середмістю Сум, у результаті чого 35 людей загинуло, ще

127 зазнали поранень, а вибуховою хвилею по-виносило вікна і пошкодило стіни в будівлях, що є пам'ятками архітектури. Серед них і Сумський обласний художній музей імені Никанора Онацького, який, до речі, навіть у складних умовах прифронтового міста продовжує працювати, влаштовує виставки та різноманітні заходи.

17 вересня 2025 р. ударами дронів і балістичної ракети пошкоджено шість корпусів Сумського державного університету. Через цю російську атаку в бібліотеці університету згоріло 15 тис. книжок, а загалом унаслідок обстрілів знищено 60 тис. видань.

23 березня 2022 р. прямим влучанням авіабомби було знищено будівлю Художнього музею ім. А.І. Куїнджі в Маріуполі. Музей займав 300 м² на двох поверхах. Це так звана колишня садиба Геоцинтова, будівля 1902 р. Експозиція музею налічувала майже 2000 експонатів: твори живопису, графіки, скульптури, вироби декоративно-прикладного мистецтва. Там зберігалися твори Івана Айвазовського, роботи сучасних українських митців, зокрема Тетяни Яблонської, Миколи Глуценка, Михайла Дергуса, а також меморіальні предмети, пов'язані з життям і творчістю Архипа Куїнджі.

Окупанти знищили також маріупольський драмтеатр, де ховалися сотні людей, попри те, що на його подвір'ї величезними літерами було написано «діти», обстріляли школу мистецтв у Маріуполі, де переховувалися близько 400 людей. Серед пошкоджених ними культурних пам'яток — мозаїчні панно Алли Горської та групи її послідовників у ресторані «Україна», в яких використано новітні авторські технології.

28 лютого 2022 р. в с. Іванків на Київщині згорів історико-краєзнавчий музей, у якому зберігалися унікальні твори лауреатки Шевченківської премії, народної художниці Марії Приймаченко. В музеї було близько 25 робіт мисткині, що становили ядро експозиції. На щастя, більшість її творів врятували місцеві жителі. В музеї також було знищено роботи відомої ткалі й вишивальниці, лауреатки Шевченківської премії Ганни Верес.

Фото 8. Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва (колишній Музей українських старожитностей), зруйнована ударом авіабомби в березні 2022 р.

Фото 9. Будинок окружного суду в Чернігові, постраждалий від ракетного обстрілу 25 лютого 2022 р.

У Чернігові під час варварського бомбардування 11 березня 2022 р. пошкоджено Обласну бібліотеку для юнацтва (фото 8). Будівлю, яку нині займає бібліотека, було зведено наприкінці XIX — на початку XX ст. спеціально для розміщення колекції, яку подарував місту Василь Тарновський — відомий меценат і громадський діяч. Цей будинок і досі називають Музеєм українських старожитностей.

В ніч на 30 березня 2022 р. під час артилерійського обстрілу постраждала Чернігівська

Фото 10. Свято-Преображенський собор в Одесі після російського обстрілу 23 липня 2022 р.

Фото 11. Наслідки російських обстрілів Свято-Успенської Святогірської лаври

обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових. Будівля в неоготичному стилі початку ХХ ст. є пам'яткою архітектури і відома як Будинок дворянського та селянського поземельного банку. Постраждала також Центральна бібліотека імені М.М. Коцюбинського. Загалом від початку повномасштабного вторгнення в Чернігівській області постраждали 26 бібліотек, три з яких зруйновано повністю.

6 березня 2022 р. внаслідок обстрілів у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського було пошкоджено вікна, стіни, стелю, меморіальний рояль, один із уламків влучив у 124-річну ялину, яку посадив сам письменник. Цей музей, присвячений життю і творчості видатного письменника початку ХХ ст., розміщується в колишньому приватному будинку Михайла Ко-

цюбинського, і щороку в день його народження, 17 вересня, тут урочисто вручали премії провідним літераторам та митцям Чернігова.

Під час ракетного обстрілу 25 лютого 2022 р. значних пошкоджень зазнав так званий Будинок окружного суду — пам'ятка історії місцевого значення (фото 9). Цю будівлю було зведено в 1904 р. за проектом архітектора Є. Яновського.

Внаслідок атак 24—26 березня 2022 р. частково було пошкоджено стіни Троїцького монастиря, де зберігаються мощі Феодосія Чернігівського — небесного покровителя Чернігова, мури, дзвіницю ХVІІ ст., а також стіни Єлецького монастиря, де знаходиться чудотворна ікона Єлецької Богородиці. На оглядовому майданчику біля Свято-Троїцького собору зруйновано альтанку, побудовану в 1911 р. 9 березня 2022 р. пошкоджень зазнав ансамбль Троїцько-Іллінського монастиря на Болдиних горах.

На жаль, сумні звістки майже щодня приходять із різних регіонів України. Так, 12 травня 2022 р. в Одесі внаслідок ракетного обстрілу пошкоджено одну з перлин міста — Воронцовський палац. Вибуховою хвилею зачепило вікна та елементи ліпнини. Це пам'ятка архітектури ХІХ ст., побудована італійським архітектором Франческо Боффо в стилі пізнього класицизму. Розлітаючись, уламки пошкодили розташований неподалік Успенський собор, який є пам'яткою архітектури ХVІІІ ст., — від ударної хвилі старовинні ікони в храмі впали на підлогу.

23 липня 2022 р. внаслідок нічної атаки РФ по Україні зазнав пошкоджень Свято-Преображенський кафедральний собор Одеси — постраждала права частина першого поверху, всередині зайнялася пожежа, половина собору залишилася без даху, вилетіли вікна, двері, зачепило також ліпнину (фото 10). З-під завалів дивом вдалося дістати Касперівську ікону Божої Матері, яка є покровителькою Одеси. Захисне скло потріскалося, однак сама ікона, на щастя, вціліла.

Внаслідок атаки 25 вересня 2023 р. в Одесі постраждав Будинок вчених, який є пам'яткою

архітектури. Комплекс складається з двох будівель: маєтку графа Толстого і прибудованої до нього в 1896—1899 рр. колишньої картинної галереї. Зали будинку було пошкоджено, а багато експонатів втрачено.

Від ракетних та дронів ударів зазнав пошкоджень історичний центр Одеси, який є об'єктом світової спадщини і перебуває під захистом ЮНЕСКО.

У ніч на 6 листопада 2023 р. було пошкоджено будівлю Одеського національного художнього музею, який входить до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Це сталося напередодні 124-ї річниці заснування музею. Ракета влучила неподалік будівлі, в результаті чого було пошкоджено стіни і вибито вікна.

Загалом станом на 24 липня 2024 р. в Одесі зазнали пошкоджень 25 пам'яток — будівель XIX—XX ст.

У 2022 р. під приціл ворога кілька разів потрапляла Свято-Успенська Святогірська лавра, розташована на території Святогірського державного історико-архітектурного заповідника на Донеччині (фото 11). Було пошкоджено готель лаври, гуртожиток, келійні корпуси, скит Іоанна Шанхайського, зруйновано Георгіївський скит. Росіяни також поцілили у більш як 100-літню дерев'яну церкву Всехсвятського скиту, яка зайнялася і повністю згоріла.

Загалом в Україні вже зруйновано 113 релігійних споруд.

У Києві 10 жовтня 2022 р. вибуховою хвилею було пошкоджено будівлю Київського міського будинку вчителя (фото 12). Ця триповерхова споруда в неокласичному стилі, зведена в 1910—1912 рр. за проектом видатного архітектора Павла Альошина, є пам'яткою архітектури національного значення і становить велику історичну цінність — тут 20 листопада 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку, а в січні 1918 р. прийнято IV Універсал про незалежність. Стіни цієї будівлі пам'ятають засідання Центральної Ради, яку очолював перший президент України Михайло Грушевський.

Того самого дня було пошкоджено корпуси Київського національного університету імені

Фото 12. Київський міський будинок вчителя після російського обстрілу 10 жовтня 2022 р.

Фото 13. Національний музей «Київська картинна галерея» після російського обстрілу 10 жовтня 2022 р.

Тараса Шевченка — жовтий корпус, збудований в 1850 р. за проектом Олександра Беретті (молодшого); головний, або червоний, корпус, зведений за проектом Вікентія Беретті в стилі класицизму, який є пам'яткою національного значення і символом вітчизняної університетської науки, а також будівлю Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича.

Крім того, від цього обстрілу постраждали ще кілька закладів культури та освіти, розміщених неподалік, зокрема Національний музей «Київська картинна галерея» (колишній особняк Федора Терещенка, збудований у 1877—1882 рр. архітекторами Володимиром Ніколаєвим та Андрієм Гуном) (фото 13), Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Національний науково-

природничий музей НАН України, літературно-меморіальні музеї-квартири Павла Тичини і Миколи Бажана.

Внаслідок ракетної атаки 20 грудня 2024 р. у Києві постраждав костел Святого Миколая. В храмі вибито вікна, шибки на вежах, зруйновано частину вітражів, посічено стіни. Римокатолицький костел Святого Миколая — одна з найвеличніших споруд Києва, побудована в 1899—1909 рр. в неоготичному стилі (архітектор — Владислав Городецький, автор проекту — Станіслав Валовський).

1 січня 2025 р. в Києві внаслідок російської атаки ударними безпілотниками постраждала пам'ятка архітектури — будинок Національної спілки письменників України: вибито всі вікна, частково пошкоджено фасад, а також окремі кабінети всередині приміщення, постраждало ліплення кабінетів і центральної зали. Тут свого часу працювали такі видатні письменники, як Володимир Сосюра, Андрій Малишко, Олесь Гончар, Павло Загребельний та ін. Будівля, де зараз розташована Спілка письменників, — це колишній особняк Лібермана, зведений у 1879 р. за проектом архітектора Володимира Ніколаєва. Інтер'єри приміщень поєднують у собі різні стилі — ренесанс, бароко, класицизм, елементи мавританського мистецтва, оздоблені ліпниною, карнизами, мають різьблені двері, кахляні груби художньої роботи, інкрустований паркет.

Сьогодні перед мистецтвознавцями постає нагальна потреба у фіксації і вивченні пошкоджених та знищених історично значущих мистецьких пам'яток, кількість яких на державному обліку в Україні до 2020 р. становила понад 130 тис. Результати цієї роботи є запорукою порушення в майбутньому питання про репарації та відновлення постраждалих пам'яток.

Про необхідність поглибленого вивчення втрат культурного надбання України свідчить і занепокоєність ЮНЕСКО, що є спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. Наприкінці березня 2022 р. ЮНЕСКО оприлюднила свої підрахунки пошкоджених в Україні культурно значущих пам'яток архітектури і творів мистецтва,

яких уже тоді, на самому початку війни, налічувалося щонайменше 53. Однак насправді втрат уже в той час було набагато більше, і майже щодня надходять відомості про нові пошкодження.

За інформацією, яку збирають Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS) і Міністерство культури та стратегічних комунікацій України, наприкінці квітня 2022 р. в Україні налічувалося 190 пошкоджених творів культурної спадщини, а в липні 2025 р. — вже 1528.

Аналіз пошкоджених пам'яток по всій території України засвідчив, що більшість з них потребує капітальних реставраційних робіт. Зважаючи на це, українським мистецтвознавцям, реставраторам, архітекторам потрібно підготуватися до тривалих відновлювальних робіт, а в деяких випадках — і до повного відтворення понівечених пам'яток.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України з 2023 р. виконує відомчу наукову тему «Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності». Її метою є дослідження, вивчення, фіксація, систематизація втрачених чи частково зруйнованих нерухомих пам'яток культури — архітектурних споруд різного призначення у синтезі з творами монументального й образотворчого мистецтва, а також рухомих пам'яток — творів декоративного мистецтва в музейних колекціях України.

У фахових виданнях опубліковано низку наукових досліджень, присвячених зазначеній проблематиці; на стадії підготовки перебуває ґрунтовна колективна монографія «Культурна спадщина України: дослідження, її стан у період новітніх викликів сучасності».

Академічні установи виступили також організаторами/співорганізаторами низки науково-практичних заходів, зокрема конференцій «Музеї та мистецтво в добу війни: нові виклики і можливості» (Київ, 5 жовтня 2023 р., Національний музей декоративного мистецтва України); «Культурна спадщина й ідентифікаційні процеси часів воєнного лихоліття: теоретичні

та прикладні ракурси досліджень» (Київ, 11—12 липня 2024 р., Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України); круглого столу «Україноцентричні трансформації у вітчизняній професійній і аматорській творчості в умовах війни» (Київ, грудень 2024 р., Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України) тощо.

Отже, на сьогодні важливим завданням для науковців є ретельне вивчення втрачених або пошкоджених об'єктів культурно-мистецької спадщини та розроблення методик їх відновлення.

Дякую за увагу!

*За матеріалами засідання
підготувала О.О. Мележик*

Tetiana V. Kara-Vasileva

M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2961-1262>

UKRAINE'S CULTURAL AND ARTISTIC HERITAGE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: THREATS, LOSSES, PRESERVATION ISSUES

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, August 22, 2025

The full-scale Russian military aggression not only caused irreparable human losses, but also had devastating consequences for the national cultural and artistic heritage of Ukraine. The report discusses the work of specialists of the M. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine on the research, study, recording and systematization of lost or partially destroyed immovable cultural monuments (architectural structures of various purposes in synthesis with works of monumental and fine art), as well as works of decorative art in museum collections of Ukraine.

Cite this article: Kara-Vasileva T.V. Ukraine's cultural and artistic heritage during the Russian-Ukrainian war: threats, losses, preservation issues (transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, August 22, 2025). *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2025. (10): 27—35. <https://doi.org/10.15407/visn2025.10.027>